

Міністерство культури і туризму України
Відділ культури і туризму Охтирської міської ради
КЗ «Охтирський міський краєзнавчий музей»

**КОЗАЦЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ
ЛІВОБЕРЕЖЖЯ ДНІПРА
XV-XVIII СТОЛІТТЯ**

Збірник матеріалів
I Міжрегіональних археологічних читань

(Охтирка, 19-20 жовтня 2015 р.)

Суми
2015

З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕЛІТРЯНИХ МАЙДАНІВ ОХТИРСЬКОГО РАЙОНУ

Селітру, невід'ємний елемент виготовлення пороху, у Речі Посполитій почали виробляти у XVI ст. Причиною швидкого розвитку селітроварного промислу були численні війни, що майже не припинялися в Європі до третьої чверті XIX ст. У Московській державі основним центром виробництва селітри стають західні прикордонні землі (Чернігово-Сіверщина).

Одним із способів видобутку селітри було використання великих курганних насипів та давніх городищ. Майдани, за визначенням В.П. Андрієнко, це земляні споруди, які складаються з кільцевого валу, входу, що веде до кільцевої заглибини та бокових насипів – крил [8, с. 3].

За своєю будовою майдани Охтирщини не відрізняються від аналогічних залишків селітроварного виробництва – вони підковоподібні, з залишками відвалів – «вусами» [4, с. 117].

Архієпископ Філарет, А.Г. Слюсарський, Д.І. Багалій, П.М. Кулаковський зробили значний внесок у вивчення проблеми розвитку селітроварного промислу на Слобожанщині, опублікувавши джерела, присвячені процесам заселення територій між Річчю Посполитою та Московською державою. Філарет наводить дані про майдани в межах сучасної Сумської області. Відомості про євреїв, що варять селітру на рр. Охтирка, Гусинка та поблизу Більського городища містяться у доповідній на ім'я путивльського воеводи [4, с. 122; 6, с. 51].

Значну кількість майданів в даному регіоні у кінці XIX – на початку XX ст. було виявлено В.Г. Ляскоронським. Він був першим з фундаторів вивчення та картографування майданів. В.О. Городцов, О.О. Спіцин і О.Ф. Федоровський довели, що майдани – це залишки селітроварного виробництва доби козацтва [2, с. 44; 4, с. 117].

Вдала спроба аналізу майданів як комплексних пам'яток археології та промислового виробництва пізньосередньовічної епохи належить В.П. Андрієнку в кінці 1960-х рр. XX ст. Вчений був учасником досліджень Більського городища і його робота спиралася на вивчення майданів і майданоподібних споруд – решток селітроварного промислу на території та в окрузі Більська [8, с. 3-18].

Залишками вивчення селітряного виробництва на території Слобожанщини займалися і М.О. Макаренко, О.В. Сухобоков, Б.А. Шрамко, С.А. Скорий, В.В. Приймак, О.Б. Супруненко [2, с. 44].

Археологічні розвідки у межиріччі Псла та Ворскли наприкінці 80-х років ХХ ст. виявили кілька курганных могильників, до складу яких входили майдани. З 2003 р. В.В. Приймаком та О.В. Коротею виявлено та картографовано більше 20 майданів, що знаходилися на північ від Більського городища. Найбільше майданів було зафіксовано в Охтирському та Роменському районах, де традиційно вівся селітроварницький промисел [6, с. 51-52].

Дослідження кількох поколінь археологів довели належність майданів до об'єктів селітроварного промислу козацької епохи. Одним із завдань їх було картографування курганів та курганных могильників навколо Більського городища. Серед курганных насипів виявлено і ті, що у XVII-XVIII ст. виявилися розвареними на селітру [7, с. 42-50].

3-поміж таких могильників існують два, що розташовані поблизу с. Грунь Охтирського р-ну Сумської обл. Найбільші насипи обстежені П.Я. Гавришем 1986 р., західна їх частина – В.В. Приймаком 2006 р. У 2013 р. В.В. Приймаком, Є.М. Осадчим та О.В. Коротею знято повний план могильника [1, с. 94-99]

Масштабні розвідки у середній течії р. Ворскла були проведені В.В. Приймаком. Починаючи з 2003 р. вченим було виявлено та картографовано значну кількість одиночних майданів, курганных могильників, у складі яких знаходилися майдани. За короткий проміжок часу було обстежено околиці Великого Більського городища – регіонального центру селітроваріння Лівобережної України. Ці роботи дозволили підтвердити дані архівних джерел та значно збільшити базу даних про археологічні об'єкти, пов'язані з виробництвом селітри. Досліджені майдани знаходяться переважно у басейні річки Грунь і тяжіють до курганных могильників північної околиці Більського городища [7, с. 42-50].

Одним із дослідників селітроваріння в Україні й регіоні є В.В. Шерстюк, який приділяє увагу у своїх дослідженнях питанням характеристики способів видобутку селітри на теренах України в XVII ст. та сировинній базі селітроваріння XVII-XVIII ст. в Східній Європі [9, с. 49-57].

Отже, аналіз досліджень археологів, істориків, краєзнавців селітряних майданів Охтирського району засвідчує, що на сьогоднішній день існує певний об'єм матеріалів та джерел, присвячених розвитку селітроваренного промислу в Охтирському районі. У своїй сукупності вони складають комплексне документальне забезпечення проблеми, їх використання дозволяє

дослідити селітроварений промисел Охтирського району XVII ст., відтворити основні особливості технологій варіння селітри, з'ясувати роль і місце промислу в житті населення краю в цей період часу.

1. *Коротя О.В.* Музеєфікація об'єктів селітроваріння (за матеріалами обстежень курганних могильників поблизу с. Грунь) / О.В. Коротя, Є.М. Осадчий // Археологічні дослідження Більського городища – 2013 - Archeological researches of Bilsk hillfort – 2013: збірник наукових праць. – Київ – Котельва: ЦП НАН України і УТОПІК, 2014. – 124 с.

2. *Коротя О.* Селітроварний комплекс у Верхньому Посуллі / О. Коротя, Є. Осадчий // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Зб. наук. ст. – 2013. – Вип. 22, ч. 1. – С. 44-48.

3. *Коротя О.* Сучасні методи дослідження селітроварного комплексу в урочищі Скоробір / О. Коротя, Є. Осадчий // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Зб. наук. ст. – 2013. – Вип. 22, ч. 1. – С. 57-63.

4. *Осадчий Є.М.* Селітроваріння на території Північно-Західної Слобожанщини XVII століття / Є.М. Осадчий // Праці Центру пам'ятокознавства: збірник наукових праць. Вип.20. – К., 2011. – С.116-125.

5. *Осадчий Є.* Пам'ятки селітроварного виробництва на території Путивльського району першої половини XVII століття / Є. Осадчий, О. Коротя // Праці Центру пам'ятокознавства: збірник наукових праць. Вип.24. – К., 2013. – С. 146-153.

6. *Осадчий Є.М.* Пам'ятки селітроварного виробництва межиріччя Псла та Ворскли (матеріали до «Зводу пам'яток історії та культури України» по Сумській області) / Є.М. Осадчий // Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2013 = Anti quities of the Dnieper Left Bank Regions – 2013: збірник наукових праць. – К.– Полтава: Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК, 2013. – 280 с.

7. *Приймак В.В.* Дискусійні питання вивчення пам'яток козацької доби Більського городища і його округи / В.В. Приймак // Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2013 = Anti quities of the Dnieper Left Bank Regions – 2013: збірник наукових праць. – К.–Полтава: Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК, 2013. – 280 с.

8. Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2013 = Anti quities of the Dnieper Left Bank Regions – 2013: збірник наукових праць. – К.–Полтава: Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК, 2013. – 280 с.

9. *Шерстюк В.* Характеристика способів видобування селітри на теренах України у XVII-XIX ст. / В. Шерстюк // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Зб. наук. ст. – 2013. – Вип. 22, ч. 1. – С. 49-57.